

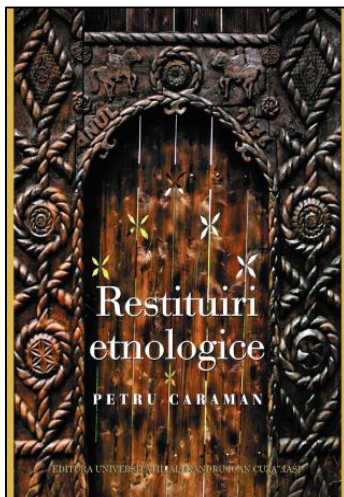
DOUĂ MODURI EXEMPLARE DE A FI ȘI DE A LUCRA

Viorica NIȘCOV*

Ne aflăm în fața celui de-al șaisprezecelea volum, însumând aproape 700 de pagini¹, care încheie publicarea monumentalei opere postume a lui Petru Caraman. Asistăm astfel la capătul unui efort extrem de laborios, desfășurat cu perseverență, abnegație și inteligență, de-a lungul a peste patruzeci de ani, de discipolul și legatarul testamentar al lui Petru Caraman, profesorul Ion H. Ciubotaru și de colaboratorii săi.

Materialul publicat în acest volum, abundent și sugestiv ilustrat în sepia (atât în interior, cât și la final, sub titlul Popasuri existențiale), însoțit de o Bibliografie și de un Indice de nume, este precedat de Introducerea minuțioasă a editorului care, pe lângă prezentarea conținutului textelor, oferă informații utile despre datarea redactărilor, eventual a publicării lor, ca și despre importanța pe care ele o asumă în ansamblul cercetărilor folclorice și etnologice de la noi și de aiurea.

Totodată ne este trasat șirul nesfârșitelor „ghinioane” bizare și tenace, unele rodul fatalității, altele, cele mai multe, izvorâte din invidie agresivă și cu concursul activ al colegilor de breaslă, ghinioane care l-au urmărit pe Petru Caraman nu doar de-a lungul întregii existențe, dar chiar și după dispariția sa, și care explică de ce aproape întreaga operă îi este postumă. „Mulți și-au închipuit că odată cu acea sinistră notă informativă a unui delator² din Universitate, care asigura Securitatea ieșeană că asistase la înhumarea «urmăritului», numele profesorului

* București – România.

¹ Petru Caraman, *Restituiri etnologice*. Ediție îngrijită, introducere și notă asupra ediției de Ion H. Ciubotaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, 690 p.

² Din cauza legii în vigoare încă la CNSAS, lege rău gândită și cu efecte nocive de lungă durată, numele infamului delator nu a putut fi dat publicității.

Caraman va înceta să mai stea în atenția prigonitorilor care l-au chinat atâta amar de vreme. N-a fost însă nici pe departe așa. Stirpea detractorilor săi nu dădea semne că s-ar fi vlăguit. Zămisliță pe la mijlocul deceniului cinci al veacului trecut, aceasta s-a tot priment, întinzându-se ca o pată de mucegai până aproape de zilele noastre” (p. 5). Ceea ce este, evident, valabil și pentru studiile de față, redactate între 1916 și 1978, și apărute în periodice, aproape toate postum.

De pildă, *Românitătea Basarabiei văzută de știința oficială sovietică* a văzut pentru prima dată lumina tiparului în „Însemnări ieșene” (1940), dar nu s-a difuzat, căci revista a fost interzisă de cenzura germană (efectul Pactului Ribbentrop-Molotov); *Porțile monumentale ale României*, rod al unor intensive cercetări de teren în 86 de localități din 6 județe, urma să apară în „Dacoromania” de la Freiburg, nu se știe de ce n-a apărut, iar textul nici măcar nu i-a fost restituit autorului; *Reflexul meșteșugurilor și al negoțului în folclor și în etnografie la români* ar fi trebuit să facă parte dintr-un proiect de anvergură în planul din 1956 al Institutului de Istorie și Filologie din Iași; conducerea de atunci a instituției i-a schimbat însă autorului de câteva ori tema de cercetare, ca în final să i se ceară un studiu de doar 50-60 de pagini, neapărat cu *bibliografie exhaustivă* (!), Caraman aflând mai apoi întâmplător de rezilierea cu doi ani în urmă a contractului de colaborare!

Primele două părți din *Xilogeneza și litogeneza omului* au apărut în „Zalmoxis” de la Paris; ultima parte, care ar fi cuprins concluziile întregii demonstrații anterioare, s-a pierdut în mod inexplicabil; recenzia la *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten* al lui Lutz Röhrich ar fi urmat să fie publicată în 1978 în „Revista de Folclor”, dar din rațiuni care se pot bănu³ n-a mai apărut acolo; la solicitarea lui Paul Miron, a fost trimisă la

³ E vorba de acordarea Premiului Herder în 1967 lui Mihai Pop pe baza unei liste de 19 volume științifice, de fapt inexistente, premiu care l-a determinat pe Caraman să protesteze indignat într-un memoriu, culmea, către Iorgu Iordan (pe-atunci membru al Prezidiului Academiei Române), care îi era profund ostil, solicitând intervenția punitivă a înaltului for academic și acuzând pe cei care au susținut ascensiunea unui impostor: „Căci nu e vorba aici de un ins oarecare, ci de directorul unuia din cele mai importante institute ale Academiei; de primul factor responsabil al uneia reviste românești de etnografie și folclor; de profesorul titular al Catedrei de etnografie de la Universitatea din capitala țării; de specialistul cel mai «autorizat», care merge regulat în străinătate ca să ne reprezinte la diferite congrese internaționale de specialitate etc. (...) Căci prea s-a încurajat parvenitismul, Domnule Profesor; prea departe s-a mers cu promovarea mediocrității și a incompetenței la cele mai înalte, mai nemeritate locuri! Ar trebui curmată odată pentru totdeauna această funestă tradiție etc.” (scrisoare din 12 martie 1968, în Petru Caraman, *Corespondență*, vol. I. Ediție îngrijită de Ion H. Ciubotaru și Remus Zăstroiu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 217).

„Dacoromania”; ca un făcut însă, n-a apărut nici acolo, ba mai mult, cele două exemplare ale dactilogramei s-au pierdut definitiv. Tot așa, un studiu, inspirat de o carte a lui Antonín Václavík (*Obiceiurile anuale și arta populară*), a cărui recenzie figurează în *Restituiri etnologice*, studiu definitivat în 1964, înmănat direct lui Alexandru Rosetti spre a fi tipărit în „Revue des Études Sud-Est Européennes”, nu doar că nu a fost publicat, dar unicul exemplar al manuscrisului a dispărut fără urmă. Etc. S-ar zice un caz unic în cultura română! Un caz care face ca orice ins cu bun simț să fie dezgustat de clamarea virtuților morale, chipurile unice, ale poporului român sub specia mai ales a intelectualilor săi.

Materialele cuprinse în acest volum final sunt grupate în două secțiuni: Studii, respectiv Recenzii. În realitate gruparea este în oarecare măsură formală, dictată de împrejurările exterioare care au dus la redactarea textelor. Căci altminteri unele recenzii sunt, atât ca întindere, cât și ca substanță, de aceeași natură și de același calibru cu studiile. Cu alte cuvinte, sunt întinse, arborescente, prilej de afirmare și dezvoltare a unor puncte de vedere proprii cu pornire de la un element considerat inadecvat în cartea recenzată.

Așa bunăoară în recenzia cărții lui Bogatîrev, *Actes magiques, rites et croyance en Russie subcarpatique*, pornind între altele de la scepticismul exagerat al lui Bogatîrev cu privire la metoda istorică, opusă celei statice, în cercetarea etnografică, Caraman, fără a-i nega acesteia din urmă caracterul științific, reabilitează valoarea metodei istorice folosind chiar exemple furnizate de autorul recenzat. *Fresca huțulă*, Ion Chelcea, *Rudarii*, C. Bobulescu, *Lăutari și hori în pictura bisericilor noastre*, dar mai ales *Observații critice, urmate de discuția câtorva probleme etnografice și etnologice, cu privire specială asupra artei populare și Aperçu critique sur l'œuvre folklorique de Lutz Röhrich*, ar putea figura foarte bine în secțiunea Studii.

Dar mai mult. Atât recenziile – care, toate, cu excepția ultimelor două, sunt antume –, cât și studiile consacră în egală măsură în Petru Caraman un învățat de mare clasă: slavist, comparatist, etnolog (specialist în mai toate speciile folclorice, în muzică, artă populară, credințe, obiceiuri), lingvist (între altele, poliglot, care în afară de germană și franceză, știa bine limbile sud-slave, rusa, polona, ceha, precum și greaca veche și neogreaca), cunoscător al mitologiei indoeuropene, al folclorului arab, al arheologiei istorice și preistorice, în fine un erudit în sensul enciclopedic renescentist.

Din cele amintite până acum se poate vedea că studiile cuprinse în acest volum sunt foarte bogate în informație și foarte diferite tematic. Dacă

România *Basarabiei*... este mai degrabă o cercetare istorică bazată pe statistica furnizată de recensămintele din 1897 și 1939, cu concluzia că Rusia anexase nejustificat pământ românesc, în schimb *Reflexul meșteșugurilor*... este o investigație complexă care îmbină, între altele, elemente de tehnologie a felurilor îndeletniciri agrare și urbane cu aspectul lor sociologic (originea, repartizarea pe sexe și naționalități), cu elemente de tipologie și repertoriare a meseriilor, cu elemente lingvistice (terminologie românească și străină: turcă, slavă, germană etc.) și cu „date” legendare: originea suprafirească, diabolică a unor lucruri precum moara, căruța, focul, fierul ș.a., de unde ambiguitatea: pe de-o parte, prestigiul meseriei și al meseriașului, la nivelul mentalității populare, pe de alta, spaima de perfecțiunea tehnică pusă pe seama diavolului.

Hoja, lero, dolerje – Haileroi, d’aileroi! este un studiu de comparatism folcloric, susținut și etimologic, privind posibila influență românească asupra unor misterioase formule atestate în literatura sârbo-croată de pe coasta Dalmației în scrierile unor autori din secolele XVI-XVII. La rându-i, „*O mie și una de nopți*”, *capodoperă a literaturii universale* cuprinde un excurs istoric foarte detaliat al faimoasei colecții arabe sub specia traducerilor (începând cu aceea a lui Galland din 1704, urmată de versiuni mai fidele, franceze – cu deosebire a lui J.-Ch. Mardrus –, ruse, engleze, germane) și a cercetărilor (plecând de la cea a lui von Hammer din 1827), a originii și difuzării ei, precum și a statutului său literar forjat de-a lungul timpului prin contopirea aproape până la indistinție a elementelor culte cu cele folclorice.

Unul din cele mai fascinante și ample studii este acela despre *Porțile monumentale ale României*, în care, spre deosebire de toți cei care s-au ocupat de acest subiect, Petru Caraman demonstrează – prin recurs la obiceiurile funerare de pe o întregă arie euroasiatică, la elemente de arheologie preistorică și istorică, precum și la poezii populare rituale – că porțile monumentale cu streășină, răspândite la noi în regiunile muntoase din Oltenia, Muntenia, Transilvania, Moldova – cu un plus de vigoare în zonele în care colonizarea romană a fost cea mai compactă –, au la origine o *funcție cultică*. Dincolo de statutul lor practic de trecere, respectiv separare între interior și exterior, aceasta încarcă de o întreaga simbolistică magică cu funcție apotropaică⁴, porțile monumentale cu

⁴ Simbolistica magică atestată, ni se spune, în China, Persia, Grecia antică, la asirieni, nepalezi, egipteni etc., este vizibilă în cazul de față în ornamentarea acestui tip de porți cu figuri considerate protectoare, cum ar fi cele teratologice (șerpi, balauri), geometrice (cercul solar), fitomorfe, religioase (crucea) ori zburătoare (pasărea-suflet).

streașină, derivă, prin intermediul arcului de triumf roman, din *mormintele pe platformă în aer* practicate încă (la data elaborării studiului) la indienii ojbibwa și la mordvinii de pe Volga.

Iar în *Etnograful Cantemir și folclorul Orientului asiatic*, studiu atât folcloristic, cât și antropologic, iarăși spre deosebire de predecesorii săi care au tratat statutul de etnolog al lui Cantemir prin investigarea doar a *Descrierii Moldovei*, Caraman cercetează din unghiul temei propuse *Istoria Imperiului Otoman* pentru a identifica aici trimiterile la obiceiuri și credințe circulante în Imperiul Otoman: de la venerația cultică a sultanului, la credința în semne astrologice, la cultul Sfântului Foca, la datina „alaiului defăimător”, la obiceiuri de înmormântare, respectiv nupțiale, la folclor și mitologie, la proverbe, la legende, la formule de salut etc.

Unul din procedeele curente ale autorului, bine ilustrat în studiul de mai sus, care explică și amplitudinea excursului demonstrativ, este aparenta *digresiune* care „mătură” în falduri cam tot ce se poate spune despre un subiect dat. De pildă aici, venind vorba de „alaiul defăimător”, adică de obiceiul de a plimba un infractor călare de-a-ndoaselea pe un măgar în batjocura mulțimii, acesta este documentat pe larg la români, neogreci, la călători străini și în texte istorice, în basmele din *O mie și una de nopți*, la Grimm, la francezi, la cehi. La fel, obiceiul turcesc de a striga *aman* ca mijloc de a scăpa de răzbunarea unui dușman este urmărit cu citate, în poezia epică și în basme (istorisite pe larg), la sârbi, români, aromâni ș.a.

Deci, pornind de la cunoașterea muzicii și a instrumentelor muzicale turcești, Caraman ajunge, printr-o serie de paranteze ample documentate, la folclorul juridic al turcilor, la ieniceri și la rolul acestora în istoria Imperiului Otoman, la derviși, la formule de salut, la termeni precum *rai*, *bacșiș*, *aman*⁵. Tot așa în *Porțile monumentale...*, vorbind despre ornamentica acestora, autorul derulează o întreagă fenomenologie istorică a motivului șarpelui care, de la reprezentarea „realistă”, ajunge în timp la stilizarea sub forma simplei linii duble împletite, regășibilă ulterior și în brâul de pe zidul exterior al unor biserici.

În *Identificarea episodului despre Cupidon și Psyche din romanul „Metamorphoses” al lui Apuleius cu un basm autentic popular*, uzând de metoda istorică și comparată – de altfel, folosite

⁵ Toate aceste paranteze cu scop demonstrativ converg în final către concluzia după care Cantemir a fost „patriarhul etnografiei românești”, un „etnograf de vocație”, un „etnograf născut” (p. 450).

consecvent în toate studiile sale –, autorul înaintea de la periferie spre centru, de la mit la basmul lui Apuleius și oarecum „în trepte”, de la basmul lui Apuleius și variantele subtipurii „soțul-balaur” la originea *totemică* a motivului, iar de aici la localizarea originii basmului în existența „unui brâu totemizat – într-o epocă preistorică ce nu poate fi determinată mai de-aproape – pe litoralurile mediteraneene ale celor trei continente” (p. 289). Nenumărate „paranteze” despre basme europene cu șerpi (al căror subiect e relatat pe îndelete, cu grijă pentru detaliu), fără legătură aparentă cu subtipul soțului-balaur, demonstrează în final vitalitatea și răspândirea pe o arie imensă a reprezentării șarpelui în cultura populară.

Tot aici – și asta e una din noutățile aduse de acest studiu –, pentru a dovedi că Apuleius a folosit basmul popular, circulat pe o arie foarte întinsă, pe care l-a mitologizat cu elemente mitologice cunoscute în vremea sa, autorul compară diversele episoade din basmul lui Apuleius cu cele aparținând aceluiași subtip din basme populare sârbești, românești, din legende indiene etc., relatate pe larg; „digresiunile” vizează motive ca sanctificarea zilelor săptămânii, sensul mitic al personajelor Soarele, Luna, Vântul, precum și considerații teoretice despre mitul pur folcloric și mitul cult, funcțiile și împrumuturile lor reciproce.

Cealaltă idee originală, mai sus pomenită, idee preluată de la Frazer, documentată cu o bibliografie etnologică bogată, dar dezvoltată cu argumente furnizate de basmele însele (românești, indiene), este aceea că fondul ancestral al acestui tip de basm (soțul-animal) este de origine *totemică*, ilustrat fiind de prezența motivului interdicțiilor, al pedepselor, al prescripțiilor. De la soțul/soția animal, Caraman ajunge și la soțul/soția plantă, deci la totemul fitomorf; de la căutarea originii basmului soțul/soția animal, face incursiuni în dendolatria Egiptului antic, în cultul lui Asclepios, în întâmplări relatate de Herodot, în religia celților, în antroponimie – Ovidiu, Plutarh, Strabon, Titus Livius sunt convocați spre a susține ideea existenței în vechime a totemismului la popoarele antice.

Alteori, autorul pornește „tacticos” la drum, cu aerul celui care nu se grăbește, având timp din belșug la dispoziție. E cazul mai sus evocatului studiu despre *Reflexul meșteșugurilor...*, unde, până să se ajungă efectiv la subiect, ni se vorbește despre condițiile în care a apărut negoțul (prin prisosul bunurilor, prin nevoia de câștig), apoi despre stratificarea socială și specializarea oamenilor, despre principalele ocupații la români (vânătoare, pescuit, păstorit, agricultură) ca surse

generatoare de meserii, despre cumulul de tehnici pentru o anumită ocupație (pescarul meșterește felurite ustensile de pescuit, dar el e și barcagiu etc.), ca în final să se ajungă la identificarea a 64 de meserii masculine și 18 feminine.

Dacă principiul istoric și cel comparat traversează materia studiilor deja prezentate, în *Blestemul ca expresie folclorică a unui complex afect negativ* comparația susține energic o amplă sistematizare pe criterii de intenționalitate a blestemului – „emanația cea mai pură a magiei cuvântului în sens negativ” (p. 203). Sunt ilustrate în limbile originale blesteme din sud-estul Europei, cu deosebire din Peninsula Balcanică (români, bulgari, neogreci, sârbo-croați), care urează sărăcie, boală, moarte, chinuri etc. Și în acest caz, precum în acela al ornamentației porților monumentale cu streășină, timpul erodează funcția inițial magică a blestemului, care se estompează până la dispariție în favoarea comicului, eventual nuanțat satiric ori chiar șăgalnic (de tipul „Mânca-te-ar puricii!”).

Interesante sunt observațiile despre sporirea eficienței imprecățiilor prin asocierea lor cu elemente religioase. Invocarea personajelor și obiectelor sacre garantează, ni se spune, prin autoritatea lor absolută realizarea în fapt a urării negative, care devine astfel o armă de temut. Cum la fel de interesantă este și legătura, cumva la îndemână prin asociere de idei, dintre blestem și descolindat. Acesta din urmă păstrează însă caracterele specifice prototipului, umor dur, rebarbativ, satiric. Un spațiu semnificativ este acordat formulelor blasfemiatoare al căror centru este diavolul. Răspândirea lor paneuropeană este explicată prin aceea că Biserica creștină a stimulat peste tot segregarea, începută cu multă vreme în urmă la nivelul maselor populare, dintre principiul binelui și cel al răului.

Într-un singur caz, e vorba de studiul intitulat *Asupra modalității de a studia balada populară*, expunerea debutează cu o deschidere teoretică: în ce măsură, se întreabă autorul, este posibilă o ierarhizare pe criterii estetice a variantelor aceluiași produs folcloric? Răspunsul este într-o primă fază afirmativ, dar odată procedura pusă în practică, prin trecerea în revistă a variantelor balcanice ale baladei despre zidirea unei ființe umane la temeliea unei clădiri monumentale (*Meșterul Manole*, la noi), răspunsul devine negativ, căci concluzia estetică, tentantă, ce-i drept, la care se poate ajunge e puternic grevată de subiectivitate: „În general se poate spune că evaluările estetice au fost aproape întotdeauna direct dependente de naționalitatea căreia îi aparține cercetătorul” (p. 195).

*

Recapitulând, la capătul acestui sumar excurs, se poate conchide, pe baza diversității de teme și moduri de tratare, că materia volumului de față ilustrează în chip de *pars pro toto* premisele și particularitățile modului de lucru al savantului.

În afară de investigarea pe cât posibil exhaustivă și minuțioasă a documentelor etnologice, istorice etc. existente la un moment dat, unul din postulatele de la care pornește Petru Caraman în studierea fenomenului folcloric este obligația indispensabilă a cunoașterii *in situ* a acestuia: „Produsul folcloric – indiferent de ce natură este el, adică de ce proveniență, ce conținut ori ce aspect are, și indiferent de finalitatea lui pentru a fi înțeles just trebuie integrat în mediul rural care i-a dat naștere. (...) A avea o altă atitudine, a urma o altă cale, înseamnă a ajunge la concluzii condamnate mai dinainte, la eroare și sterilitate” (p. 194).

Și cum în realitatea vieții folclorice există o circulație intensă în timp și spațiu între feluritele domenii și specii ale culturii populare, rezultă că în vederea obținerii de concluzii certe, viabile, atât la nivelul unui singur spațiu etnic, cât și la acela al unei zone mai întinse, este necesară o competență pe cât posibil panfolclorică. De aici, se impun în mod firesc comparația ca principiu metodologic și istoria ca principiu hermeneutic – regășibile în aproape toate cercetările savantului român.

Spirit iscoditor și învățat erudit, Petru Caraman s-a simțit permanent atras de ceea ce se ascunde dincolo de aparențe: în porțile monumentale cu streășină, de pildă, descoperă, s-a văzut, *funcția cultică* de natură funerară, după cum în tipul basmului „soțul-animal” identifică originea *totemică* a temei, iar în motivul inelului de nuntă pierdut – din variantele grecești ale baladei *Meșterului Manole* – discerne semnificația *magică* și *mistică* a inelului. De unde, caracterul inedit, original, adesea neașteptat al concluziilor sale. Aceeași tendință de a identifica esența dincolo de fenomen explică și nenumăratele paranteze care nu fac decât să lărgească demonstrația cu scopul de a încerca să epuizeze subiectul – de aici, impresia de spațiu cosmic, dacă se poate spune așa, pe care lectura acestor studii o lasă cititorului.

La capătul acestui drum anevoios parcurs de editori, se cuvin mulțumiri călduroase și recunoștință profesorului Ion H. Ciubotaru și colaboratorilor săi pentru a ne fi pus la îndemână, cu atâta generozitate, întreaga operă a savantului Petru Caraman, a cărui anvergură științifică, nu doar etnologică, depășește cu mult granițele disciplinei naționale.